

KLASİK EDEBİYATIMIZDA MESEL HALİNE GELMİŞ BAZI BERCESTE MİSRALAR

Dr. Müberra GÜRGENDERELİ*

ÖZET

Halkın diline yerleşmiş pek çok mısra, yüzyıllardan beri söylene söylene mesel haline gelmiştir. Bu mısralar, halka o kadar mal olmuştur ki çoğunun şairi bile unutulmuştur. Bu çalışmada, Osmanlı döneminde ve günümüzde hazırlanan atasözül derleme kitaplarında birer atasözül olarak ele alınan 276 mısra tespit edilmiştir. Birçoğu günümüzde atasözül olarak kullanılan, şairlerin öğüt verici özlü sözlerini içeren bu 276 mısraın, eserlere ve şairlere göre dağılımları belirlenmiş, böylece divan şiiriyte halk kültürünün etkileşimi gösterilmiştir.

Halkın söylediği hikmetli ibret sözleri, yani "hikmetü'l-avâm" olarak nitelendirilen atasözleri, sadece halk tarafından değil aydın zümre tarafından da büyük ilgi görmüştür. Bu sebeple halk ve tekke şairlerinin yanında birçok divan şairi de şiirlerinde atasözlerine yer vermiştir. Bazı atasözleri de divan şairlerine ait mısralar olmalarına rağmen zaman içinde halk arasında yayılıp benimsenmiş ve günlük hayatta veciz sözler olarak kullanılmıştır.

XI. yy.dan sonra özellikle mesnevi tarzı eserlerden Kutadgu Bilig başta olmak üzere, siyasetnameler, dinî ve ahlakî eserler, tarihî destanlar ve hikâyelerde yer alan atasözleri,¹ divan edebiyatımızın diğer nazım şekillerinde de kullanılmaktadır. Önceleri çeşitli eserler içinde dağınık bir halde bulunan atasözleri, XV. yy.dan itibaren müstakil "durûb-ı emsâl" kitaplarında bir araya toplanmaya başlanmıştır. Bu eserleri Osmanlı döneminde ve günümüzde hazırlananlar olmak üzere iki grupta ele alabiliriz. Osmanlı döneminde hazırlanan eserlerin en önemlileri şunlardır:

1. **Armağan**²: 5675 atasözül ve deyimle, bunları ihtiva eden 478 şairden alınmış 5106 beytin yer aldığı Armağan, bu konuda hazırlanmış eserlerin en hacimlidir.

* Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Dehri Dilçin (2000): *Edebiyatımızda Atasözleri*, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara, s. XX

² Ahmed Badi, *Armağan*, hzl. Süreyya Beyzadeoğlu, Yayıma Hazır Tamamlanmış Trakya Üniversitesi Projesi 1998, (Proje Yrd. Müberra Gürgendereli, Fatih Günay)

2. **Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye**³: İki kez Şinâsî tarafından, üçüncü kez de Ebuzziyâ Tevfik'in ilaveleriyle basılan ve 4004 atasözü ve deyim ihtiva eden bu eserde, değişik şairlerden alınmış 838 beyit mevcuttur.
3. **Durûb-ı Emsâl**⁴: Ali Emîrî tarafından üç defter halinde hazırlanan 2300 atasözü ve deyimle ilgili 2110 beytin mevcut olduğu tamamlanmamış müsvedde bir eserdir.
4. **Manzum ve Musavver Durûb-ı Emsâl**⁵: Mütellifi bilinmeyen bu eserde 267 atasözü ve deyim ihtiva eden, müellife ait 289 beyit mevcuttur. Bu alandaki tek minyatürlü eser olması bakımından da dikkate değerdir.
5. **Pendnâme-i Gûvâhî**⁶: Atasözü ve deyim ihtiva eden 450 beytin bulunduğu eserde şair, bazı ahlaki ilkeleri şaka ve öğütlerle süsleyerek hikâye etmiştir.
6. **Manzûme-i Durûb-ı Emsâl**⁷: Atasözlerini basit, sanatsız halk söyleyişleri olarak gören Edirneli Hıfzî, bu sözleri süsleyip vezinli söyleyerek çoğu kendisine ait 616 mısraı eserinde toplamıştır. Atasözlerini değiştirip, zorlamalarla vezne uydurmaya çalışan Hıfzî, bu konuda pek başarılı olamamış ve ilgi görmemiştir.
7. **Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye Yâhûd Atalarsözü**⁸: İhtiva ettiği 5742 atasözü ve deyimle, bu eserler arasında önemli bir yere sahip olan Atalarsözü'nde 52 şairden alınmış 259 mısra ve beyit bulunmaktadır.

³ Şinâsî-Ebuzziyâ, *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye*, Ebuzziyâ Mat. , İstanbul 1302; Şinâsî-Ebuzziyâ, *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye, Osmanlı Atasözleri ve Deyimleri*, hzl. Süreyya Beyzadeoğlu, Yayına Hazır Tamamlanmış Trakya Üniversitesi Projesi, 2002

⁴ Ali Emîrî, *Durûb-ı Emsâl (Mensur-manzum atasözleri ve deyimleri ihtiva eden üç defter)*, Millet Kütüphanesi, Edebiyat Yazınları 282-283-284

⁵ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Bölümü TY. 1711; Günay Kut, "Atasözleri ve Deyimlere Ait Manzum ve Minyatürlü Yazma Bir Eser" *Yıllık I*, İstanbul, 1986, s. 73-112

⁶ Mehmet Hengirmen, *Gûvâhî, Öğütler ve Atasözleri, Pend-nâme*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990

⁷ Hıfzî, *Manzûme-i Durûb-ı Emsâl*, İstanbul, 1262

⁸ M. Saîd Tekezâde, *Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye Yâhûd Atalarsözü*, İstanbul, 1311

İçinde örnek beyit ve mısraların bulunduğu atasözleri ve deyim derleme kitapları içerisinde günümüzde hazırlanan en önemli çalışma “Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde Ve Halk Dilinde Atasözleri Ve Deyimler”⁹ adlı iki ciltlik eserdir. Eyüboğlu eserini, başta Ali Emîrî’nin üç ciltlik yarım kalmış atasözleri ve deyimler kitabı Durûb-ı Emsâl’in bütünü aldıktan sonra¹⁰ çeşitli divanları ve bu konuda yazılmış eserleri toplayarak hazırlamıştır.

Bu konuda yapılan derleme çalışmalarından bir diğeri de “Edebiyatımızda Atasözleri”¹¹ adlı kitaptır. Kitapta, çeşitli divan ve halk şairlerinden seçilmiş 833 beyit bulunmaktadır.

Bu çalışmada; kendileri darb-ı mesel olmuş ya da ifade ettikleri öğütler herkes tarafından kabul edilen ve kesin hükümler halini almış mısraları ele aldık. Kolayca hatıra geliveren, anlam derinliği taşıyan bu mısra-ı bercestelerin çoğu topluma mal olmuş, söyleyeni bilinmeyen (lâ-edrî) mısralardır. Bunların bir kısmı da şairi bilinmesine rağmen yüzyıllardır halk arasında dilden dile söylenerek darb-ı mesel haline gelmiştir. Bugün yeri geldikçe kullanılan “Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi” mısraının Kanûnî’ye; “Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir” mısraının Ziya Paşa’ya ait olduğunu düşünmeyiz bile... Onlar bizim için atasözleri gibidir. Bugün, bu sözlerin karşılığının önemli yazarların, şairlerin ya da devlet adamlarının söyledikleri vecizeler olduğunu düşünmemiz yanlış olmaz.

Yukarıda adı geçen derlemelerden altı eseri tarayarak edebiyatımızda darb-ı mesel haline gelmiş 276 mısra tespit ettik. Eserlerde, atasözleri ve deyimler sıralanırken ele aldığımız mısralar, atasözleri ve deyim olarak numaralandırılmıştır. Bu eserler; metin tespiti ve incelemeleri yapılan “Armağan”¹², “Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye”¹³, orijinal Osmanlıca metinlerinden taradığımız “Durûb-ı Emsâl-i Türkiye Yâhûd Atalarsözü”, “Manzûme-i Durûb-ı Emsâl”, günümüz eserlerinden “Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde Ve Halk Dilinde Atasözleri Ve Deyimler” ve “Edebiyatımızda Atasözleri”dir. “Pend-nâme-i Güvâhî” ile “Manzum ve Musavver Durûb-ı Emsâl” tek şaire ait beyitleri ele aldığı için, Ali Emîrî’nin müsvedde eseri de Eyüboğlu’nun derlemesinde mevcut olduğundan çalışmamıza dahil edilmedi.

⁹ E. Kemal Eyüboğlu, *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde Ve Halk Dilinde Atasözleri Ve Deyimler*, İstanbul, 1973

¹⁰ Hengirmen, (1990:12)

¹¹ Dilçin, (2000)

¹² Beyzadeoğlu, (1998)

¹³ Beyzadeoğlu, (2002)

Atasözleri hakkında başta Ömer Asım Aksoy'un eseri¹⁴ olmak üzere bugüne kadar yüzlerce çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde, örnek beyit ve mısraları ihtiva ettiği için çok önemli bir yere sahip olan adı geçen derlemelerden tespit ettiğimiz mesel haline gelmiş mısralar şunlardır:

1. Âb nakş-ı sûreti mahv eylemez âyineden (Bâkî) (A.12)¹⁵
2. Abdîyâ her gecenin gündüzü var aldanma (Abdî) (DE.17)
3. Abestir dür ümîdin eylemek bahr-ı tasavvurdan (Fıtnat Hanım) (A.10)
4. Acıdığından kıyar her kişi tatlı cânına (Necâtî) (A.31)
5. Aç olan 'âlemde ekmek yok sanır (Sabâ'î-Edirneli) (A.47)
6. Âdeme zehr içirir gussa vü gam bâde değil (Fezî) (A.75)
7. Âdemin başına çok nesne getirir rûzigâr (Misâ'îf Beğ) (A.78)
8. Adûdan intikâm almak gibi dünyâda kâm olmaz (Lâ-edrî) (DEO.64, DE.17)¹⁶
9. Adûdan merd olan fırsat deminde intikâm almaz (Belîğ) (A.90)
10. Ağla hey gözlerim ağla ne gelir var ne gider (Lâ-edrî) (A.110, DEO.78, Ata.29, KE.5-38)
11. Âkil düşer mi düştüğü zindâna bir dahi (Nâ'îli-i Kadîm) (A.189, DEO.126)¹⁷
12. Âkil verir mi destine divânenin bıçağ (Hasan Ziyâ'î) (A.195)
13. Akrabaydık 'akreb olduk biz bize (Lâ-edrî) (Ata.30)
14. Akreb etmez akrabânın akrabâya ettiği (Lâ-edrî) (A.225, DEO.150, Ata.30, KE.8-28)¹⁸
15. Aldırıp mâmeleki inleme zembûr gibi (İbn-i Kemâl) (Ata.36)
16. Âlemi bir hâlden bir hâle devrân döndürür (Suyolcuzâde Necîb) (A.272)
17. Âlem-i fânide resm-i zindegânî böyledir (Cevrî) (Ata.210)
18. Alır mısın akîdeyi miskî bahâsına (Emrî) (DEO.184, DE.8)¹⁹
19. Allahı seversen beni söyletme gamım var (Sultan Veled) (DEO.210)
20. Andırır dükkânımız adımı tenbel-hânenin (Hevâ'î-Kubûrîzâde) (A.380)
21. Andırır şâhidin cihânda eser (Kamil Paşa) (A.381)

¹⁴ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995

¹⁵ Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye, Durûb-ı Emsâl ve Edebiyatımızda Atasözleri adlı eserlerde atasözlerine numara sırası verilmemiştir. Bu eserlerde sayfa numaraları diğer üç eserde sıra numaraları verilmiştir

Mısraların geçtiği eserler için kullanılan kısaltmalar:

A.:Armağan

DEO.:Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye

Ata.: Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye Yâhûd Atalarsözü

DE.: Durûb-ı Emsâl

KE.: Onüçüncü Yüzyıldan Güntümüze Kadar Şiirde Ve Halk Dilinde Atasözleri Ve Deyimler

EA.: Edebiyatımızda Atasözleri

¹⁶ DE.'de "gibi:kadar, dünyâda:âlemde"

¹⁷ DEO.'da Lâ-edrî

¹⁸ Ata.'da "Akrabanın akrabaya akreb etmez ettiği"

¹⁹ DE.'de "alır mısın:almaz mısın"

22. Ârif-i âgâha bu gülşende besdir bir varak (Bâkî) (A.435)
23. Âsiyâb-ı devleti bir har da olsa döndürür (Lâ-edrî) (DEO.334, KE.19-27)
24. Âşinâ bigâne vü bigâne olmaz âşinâ (Nesîmî) (A.498)
25. Âşinâ hâlin ne bilsin nefsini bilmez garîb (Necâtî) (A.499)
26. Âşınaya âşına bigâneye biganeyiz (Cevrî) (Ata.25, KE.23-11)
27. Az olsa bir metâ' ana el çok bahâ verir (Fuzûlî) (A.659)
28. Azîzim gitdi lafz-ı himmetin manâsı 'âlemden (Lâ-edrî) (Ata.215)
29. Bâ'is-i 'afv-ı kerem olmak günâh etmektir (Fasîh Dede) (A.710)
30. Bâğbân bir gül için bin hâra hürmetkâr olur (Lâ-edrî) (A.699, KE.32-42)²⁰
31. Bâğ-ı dehrin her zamân zehrini içmekte cihân (Lâ-edrî) (A.697)
32. Bakalım âyine-i devrân ne sûret gösterir (Bâkî) (DEO.522)
33. Bakılmaz hâtır-ı ahbâba hiç dilber husûsunda (Lâ-edrî) (DEO.525)
34. Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş (Bâkî) (A.716, DEO.526; Ata.75, KE.34-3)
35. Bas mührü nemeklere esnâfî dolandır (Haşmet) (A.759)
36. Bî-çâre katır müfte satıldı semeriyle (Lâ-edrî) (DEO.657, KE.40-37)
37. Bilinir kadr-i 'abâ mevsim-i bârân olsa (Lâ-edrî) (A.887, DEO.658, Ata.95)²¹
38. Bilinmezmiş safâ-yı vasl-ı yâr ile geçen demler (Kâfzâde Fâ'izî) (A.888, DE.10)
39. Bilmeze olur meseldir ebr-i gevher-bâr bâr (Celâl Beğ) (A.892)
40. Bir bâde var cihânda anın da humârı var (Belîğ) (A.920)
41. Bir bunda beni bir dahi mahşerde görürsün (Lâ-edrî) (DEO.686, KE.42-28)
42. Bir Cum'ası yok haftadır eyyâm-ı mahabbet (Lâ-edrî) (A.927)
43. Bir değirmendir cihân her kimse bekler nevetin (Zâtî) (Ata.81)
44. Bir gün bu dehr-i pîre-zenin bir eri çıkar (Hasan Ziyâ'î) (A.947)
45. Bir iştir oldu gayrı ne çâre (Lâ-edrî) (DEO.713, KE.44-9)
46. Bir kadeh mey kişinin cümle hicâbın götürür (Lâ-edrî) (DEO.715, KE.44-11)
47. Bir kuru baş âgrısızdır Ârifî serdârlık (Ârifî) (A.967)
48. Bir küçük su görürdür eşkime nisbet deryâ (Lâ-edrî) (DEO.730)
49. Bir mum ki Hak yaka cihân üflese sönmez (Lâ-edrî)(A.973, DEO.747, Ata.81, KE.46-3)²²
50. Böyle eyyâm-ı gamın böyle olur nevrûzu (Hâletî) (DEO.819, DE.10, KE.48-50)
51. Böyle şâha kul olan ister mi âzâd olmağı (Riyâzî) (DEO.824, KE.48-53)²³
52. Bunun keyfiyeti ta'bir olunmaz zevke dâirdir (Nev'î) (Ata.92)
53. Buz üstünde imâret yah deyince pâydâr olmaz (Sâbit) (A.1136)
54. Bülbul cihâna vermez imiş âşiyânesin (Necâtî) (A.1139)
55. Câ'iz değil icitmek efendi fukarâyı (Hasan Ziyâ'î) (A.1156)
56. Câh ile mesrûr eder dehr-i denî her câhili (Hasan Ziyâ'î) (A.1153)

²⁰ KE.'de "hürmetkâr:hizmetkâr"

²¹ DEO.'da Fâzıl

²² DEO., Ata.'da "mum:şem"

²³ KE.'de "olmağı:olmak"

57. Câme-âlfüdeliği zinetidir bakkâlin (Sâbit) (DEO.875, KE.52-12)
58. Câmi'-i köhne vü bî-vakfa cemâ'at gelmez (Nâbî) (A.1157, DE.12)
59. Cefâyı çekmeyen âşık safânın kadrini bilmez (Lâ-edrî) (DEO.896, DE.12, KE.54-16)²⁴
60. Cihânda görmedik ber-vefk-i dil bir kâm-yâb olmuş (Râgıb Paşa) (DEO.913)
61. Cümlelerin maksûdu bir amma rivâyet muhtelif (Muhibbî) (DEO.927, DE.12, KE.56-10)²⁵
62. Çalışan kazanır kârda 'âr olmaz (Bedrî) (EA.136)
63. Da'vâ-yı kemâl etmeğe elde hüner ister (Fatîm) (A.1450)
64. Dâmen-âlfüdeliği zinetidir bakkâlin (Sâbit) (DEO.1067)
65. Dehr içinde kangı gün gördün ki akşâm olmaya (Cinânî) (DEO.1099, DE.13)
66. Demişler 'ibret alsın görmeyen şâhı otâğından (Seyyid Vehbî) (DEO.1132, KE.66-22)
67. Demler o demler idi zamân o zamân idi (Nef'î) (DEO.1133)
68. Devlet komuşlar adını gavgâ-yı 'âlemin (Nâbî) (A.1572)
69. Devlet ol bîmâra kim dârü'ş-şifâ yanındadır (Hayâlî Beğ) (A.1574)
70. Devrdir böyle bu kalmaz geçer eyyâm gelir (Hasan Ziyâ'î) (A.1580)
71. Dil-i virânımı yapsan da yıkılsam gitsem (Sâbit) (A.1612)
72. Dilinde teşnenin bir nesne olmaz âbdan gayrı (Bağdatlı Rûhî) (A.1617)
73. Dökülen mey kırılan şişe-i rindân olsun (Nedim) (A.1704, Ata.139)
74. Düğüne varmalıdır mâtem ü firâka göre (Emrî Çelebî) (A.1731)
75. Dünyâda hâlince herkes kendi sevdâsın sever (Hasan Ziyâ'î) (A.1762)
76. Ecel geldi başağrısı bahâne (Lâ-edrî) (DEO.1356)
77. Ecel geldi cihâna başağrısı bahâne (Lâ-edrî) (DEO.1357, KE.82-6)
78. Eder haste ne denli nâ-ümid olsa devâdan hazz (Lâ-edrî) (A.1804)
79. Ehl-i dil birbirini bilmemek insâf değil (Nef'î) (DEO.1379, DE.8, KE.84-22)
80. Ehli vardır her işin anı mukallid ne bilir (Lâ-edrî) (A.1820)
81. Elbette gider gelen cihâna (Fuzûlî) (Ata.41)
82. Elimizden ne gelir hayr duâdan gayrı (Fuzûlî) (KE.89/34)
83. Elin türlü ta'âmından bizim tarhânamız yeğdir (Lâ-edrî) (A.1925)
84. Erenler hâzıra kılmış du'âyı (Lâ-edrî) (DEO.1473, KE.92-8, EA.155)²⁶
85. Erişir menzil-i maksûduna âheste giden (Lâ-edrî) (DEO.1476)
86. Evvel kişiye cân gerek andan cihân gerek (Lâ-edrî) (A.2087)
87. Ey 'âşık-ı mihnetzede buldukça bunarsın (Şâmizâde) (DEO.1576, DE.8)
88. Ey Necâtî sever imiş yıkılanı yıkılan (Necâtî) (DE.8)
89. Fâreler me'kel eder hânesini bakkâlin (Sâbit)(DEO.1589, Ata.230, KE.98-21)
90. Fark eylemeyen cevheri sarrâf değildir (Nev'î) (Ata.232)
91. Fevt-i fırsat katı hamâkattır (Atâyî) (EA.157)
92. Gamdan ölmem korkarım gayret helâk eyler beni (Neş'et) (A.2151, DEO.1638, Ata.226)

²⁴ DE.'de "âşık:âdem"

²⁵ DE.'de "rivâyet:ibâret"

²⁶ EA.'da Güvâhî

93. Garîb iklim-i gurbette eder çün âşinâdan hazz(Hasan Ziyâ'î) (A.2153)
 94. Garîbin başına gurbet diyârında neler gelmez (Mezâkî) (A.2159)
 95. Gayret komuyor der de eder gıybet-i ahbâb(Lâ-edrî) (DEO.1660)
 96. Geçme nâ-ınerd köprüsünden ko aparsın su seni (Lâ-edri) (A.2190, DEO.1669, KE.102-9)
 97. Geçmiş zamân olur ki hayâli cihân değer (Lâ-edrî) (A.2191, DEO.1670, KE.102-11)
 98. Gedâ-yı pür-hünerdir merdüm-i 'âli-nesebden yeğ (Hayâli Beğ) (A.2194)
 99. Geline böyle gelse âdemin ayağına devlet (Bursalı Emîr Hâşimî) (A.2212)
 100. Giremez kimse efendiyle kulun arasına (Lâ-edrî) (A.2237, DEO.1708, Ata.300)
 101. Gökte hurşide eren zerreye kâ'il mi olur (Emrî Çelebî) (A.2253)
 102. Gönül bir şişedir cânâ kırıldıkta kenet tutmaz (Lâ-edrî) (A.2271)
 103. Gönüldendir şikâyet kimseden feryâdımız yoktur (Nev'î) (DEO.1739, Ata.298)
 104. Gördüğünden kimseler 'âlemde mehcûr olmasın (Lâ-edrî) (Ata.296)
 105. Gördün zamâne uymadı sen uy zamâneye (Lâ-edrî) (A.2291, Ata.296)²⁷
 106. Görelim âyine-i devrân ne sûret gösterir (Lâ-edrî) (A.2293, DEO.1743, KE.108-16)
 107. Görmemek yeğdir görüp dîvâne olmakdan seni (Lâ-edrî) (A.2295)
 108. Gül dikensiz olamaz yâr dahi engelsiz (Şinâsî) (A.2379)
 109. Gül el üzere tutulur hâr atılır yabâna (Bağdatlı Rûhî) (A.2381)
 110. Gül nasîb-i hâr ü has bûlbûl giriftâr-ı kafes (Bâkî) (A.2383)
 111. Gülü ta'rîffe ne hâcet ne çiçektir biliriz (Lâ-edrî) (A.2390, DEO.1785, Ata.293, KE.113-14)
 112. Gündüz gör işin her ne ise geceye kalma (Belîğ) (A.2406, EA.144)
 113. Güşâd-ı gonca-ı dil kaldı bir bahâra dahi (Zamîrî) (DEO.1797)
 114. Hak ol ki Hudâ mertebeni eyleye 'âli (Lâ-edrî) (A.2465)
 115. Hak söze mecnûn dahi râzî olur(Lâ-edrî) (DEO.1830, DE.12, KE.118-2)
 116. Hâk üzre düşer mîve kemâliyle olunca (Belîğ) (A.2468)
 117. Hâlini bilmez perîşânın perîşân olmayan (Ahmed Paşa) (EA.192)
 118. Hânenin şenliği içindeki sesten bilinir (Amasyalı Âfitâbî) (A.2511)
 119. Hanım kırsa kazâ halâyık kırsa cezâ (Lâ-edrî) (DEO.1864, KE.119-5)
 120. Harîs olur kişi pek men' olunduğu fi'le (Fâzıl) (Ata.116)
 121. Hased-i kalb-i 'adû lutf ile zâ'il olmaz (Lâ-edrî) (A.2534, DE.12)
 122. Haşr olunca arayan şâ'iri beytinde bulur (Belîğ) (A.2547)
 123. Hay uyma delikanlıya dîvâne değilsen (Necâtî) (A.2566)
 124. Hep çekdiceğin kendi cezâ-yı 'amelindir (Lâ-edrî) (DEO.1928)
 125. Her Alî Haydar değil her sayfa denmez Zülfekâr (İzzet Molla) (Ata.349)
 126. Her işin 'âkıbeti âkile der-piş gerek (Lâ-edrî) (DEO.1961)
 127. Her kim gülerse gül gibi hep bî-sebeb güler (Necâtî) (A.2649)
 128. Her kime iyilik edersen sakın andan kendini (Lâ-edrî) (A.2650)
 129. Her kişi kendi atasın Hızır İlyâs sanır (Hasan Ziyâ'î) (A.2652)
 130. Her kişi sevdiğini hânesine da'vet eder (Sâlikî) (A.2654)

²⁷ Ata.'da Nev'î

131. Her neş'enin âhir çekilir derd-i humârı (Hacı Arif Beğ) (Ata.355)
132. Her vakit bir bahâne bulur bî-namâz olan (Râşid) (A.2685)
133. Hercâf güzel sevmiyeyim tövbeler olsun (Lâ-edrî) (DEO.2017)
134. Herkesin uygun olur zâtına elbetde sıfât (Belîğ) (A.2732)
135. Hezâr-ahbâb olan ehl-i televvünden vefâ gelmez (Lâ-edrî) (A.2739, DEO.2060)
136. Hırsıza ip mücrime zindân gerek (Lâ-edrî) (DEO.2066, KE.130-53)
137. Hîle ile iş gören mihnet ile cân verir (Lâ-edrî) (DEO.2080, KE.131-21)
138. Hûb olan elbette kendin gösterir (Nâbî) (Ata.126)
139. Hudâ kâdirdir eyler seng-i hârâdan güher peydâ (Hudayî) (A.2780, KE.132-27)
140. Hüner oldur sana zehr olana sen tiryâk ol (Sâbit) (A.2794)
141. İdrâkin eğer var ise ma'kûl-şinâs ol (Cevrî) (Ata.15)
142. İhtimâldir padişâhım belki deryâ tutuşa (Lâ-edrî) (A.2832, KE.134-18)
143. İlm-i hünerde medhali yoktur kıyafetin (Nâbî) (Ata.220)
144. İşini gayra inanmaz kişi uslu olıcak (Necâtî) (A.2999)
145. İşte bak Kâ'be gerek hâcı gerek kurbân ol (Necâtî) (A.3012)
146. İyi yavuz geçirir elbetde sağ olan baş (Hayâlî Beğ) (A.3046)
147. Kâh olur 'âşık-ı şeydâya düşer istiğnâ (Lâ-edrî) (A.3091, DEO.2339, Ata.265, DE.20)
148. Kâh olur gurbet vatan kâhî vatan gurbetlenir (Lâ-edrî) (DEO.2340)
149. Kande olsa 'âşık-ı bî-çâre dermânın arar (Lâ-edrî) (DEO.2369, Ata.252, KE.148-6)
150. Kande olsam bir dede bir dünbelek eksik değil (Behâyî) (DEO.2370, KE.148-7)
151. Kâr-ı evvelde kişi 'âkibet-endiş gerek (Lâ-edrî) (A.3203, DEO.2418, Ata.264)
152. Kelâmından olur ma'lûm kişinin kendi mikdârı (Lâ-edrî) (A.3315, DEO.2502, Ata.276, DE.19, KE.154-23)²⁸
153. Kelle sağ olsun cihânda bir külâh eksik değil (Lâmi'î Çelebî) (A.3320, DEO.2506, KE.154-30)
154. Kemâlinden haber ver kimse senden ihtişâm almaz (Râgıb Paşa) (Ata.279)
155. Kerem gördükçe ey Bâkî gedâlardan ricâ artar (Bâkî) (DE.20, Ata.270)
156. Kimin râyınca gördün döndüğün bu köhne dolâbın (Bağdatlı Rûhî) (A.3485)
157. Kimse 'ibâdet etmez idi cennet olmasa (Nâbî) (A.3489)
158. Kimsenin haddi değil takdîri tağyîr eylemek (Necâtî) (A.3498)
159. Kimseyi baht-ı siyeh 'âlemde handân eylemez (Surrî) (A.503)
160. Kişi cândan keser ümmîd olıcak dâra yakın (Necâtî) (A.3510)
161. Kişi gurbet diyârında edermiş âşinâdan haz (Lâ-edrî) (A.3515)
162. Kişi noksânını bilmek gibi 'irfân olamaz (Tâlibî) (A.3526, DEO.2642, DE.20, KE.166-6)²⁹
163. Kişi yaktığı çerâğ üstüne pervâne gerek (Veysî) (A.3532, KE.166-15)
164. Kul aldanır Cenâb-ı Hak aldanmaz (Mevcî) (EA.134)
165. Kul günâh etse nola 'afv-ı Şehenşâh kamı (Ahmed Paşa) (DEO.2733)

²⁸ DEO., Ata.'da Mevlânâ

²⁹ DEO.'da Lâ-edrî

166. Kul günâh eylemese 'afva mukârin olamaz (Haşmet) (DEO.2734)
 167. Kul olmak dergehinde Mısra sultân olmadan yeğdir (Lâ-edrî) (DEO.2739)
 168. Kurtuluş yok dilinden insânın (Sâbit) (A.3709)
 169. Kuvvet-i tâli'e bak istemez isti'dâdı (İzzet Ali Paşa) (DEO.2786)
 170. Mahabbet bir belâdır kim giriftâr olmayan bilmez (Lâ-edrî) (A.3822, DEO.2922, KE.183-24)
 171. Malı olmayanın dostu bulunmaz (Figânî) (EA.196)
 172. Mangal kenarı kış gününün lâle-zârıdır (Lâ-edrî) (A.3841, DEO.2860, Ata.8, KE.179-52)³⁰
 173. Mârân imiş zamâne de yârân sandığım (Halîm Girây) (A.3846)
 174. Mâr-ı sermâ-dîdeye Mevlâ güneş göstermesin (Lâ-edrî) (DEO.2862, Ata.305, KE.180-8)
 175. Mart kapıdan baktırır kazma kürek yaktırır (Lâ-edrî) (A.3848, KE.180-22)
 176. Meclisde mest olan kişi üstüne mül döker (Hasan Ziyâ'î) (A.3859)
 177. Meğer zamâne de gaddârlık zarâfet imiş (Râgıb Paşa) (A.3862)
 178. Merd-i meydân-ı rızânın kârı eyvallâhdır (Lâ-edrî) (Ata.311)
 179. Mest olanın destine tîr ü kemân vermek neden (Necâtî) (A.3880)
 180. Metâ'ı âteş olan çârsûya sığmaz imiş (Nâil-i Kadîm) (Ata.307)
 181. Metâ'ı yoktur ey h'âce bu bâzârın edebden pek (Hayâlî Beg) (3884)
 182. Metâ'ın her kişi akşama karşı râygân eyler (Nev'î) (A.3885, DE.20)
 183. Mevlâ görelim neyle, neylese güzel eyler (Hudâyî) (A.3886)
 184. Meydân-ı inkisâr dil-âverlik istemez (Nâbî) (A.3889)
 185. Meyl eder elbette hâke mîvedâr olsa dirah (Lâ-edrî) (DE.21, Ata.323)
 186. Mihneti kendine zevk etmedir 'âlemde hüner (Lâ-edrî) (A.3914, DEO.2907, Ata.309, KE.182-19)³¹
 187. Mücib-i noksân imiş bildim benim şâhım kemâl (Hayâlî Beg) (A.3927)
 188. Muhibb-i sâdıkı yeğdir kişinin akrabâsından (Lâ-edrî) (A.3929, DEO.2927, Ata.309, DE.21, KE.183-31)
 189. Mûra müsellemler etti emlâkin Süleymân (Lâ-edrî) (A.3939)
 190. Murâdî cümlelerin birdir bütün dünyâyı söyletsen (Bâkî) (A.3940)
 191. Muzaffer vakt-i fırsatta 'adûdan intikâm almaz (Râgıb Paşa) (Ata.315)
 192. Müflisin evvelki hâli meşrebinden bellidir (Yüsri) (A.3946)
 193. Mükâfat iktizâsınca cezâ cins-i 'ameldendir (Râgıb Paşa) (EA.154)
 194. Mürüvvet-mend olan nâkâm-ı düşmenle kâm almaz (Râgıb Paşa) (Ata.312)
 195. Müslümânın nedir ağzında bu küfre yakın elfâz (Sâbit) (A.3959)
 196. Nâ-mübârek kademi Nîl ü Fırâtı kurutur (Lâ-edrî) (DEO.2958, DE.22, KE.185-19)³²
 197. Ne lâzım söylemek kula artık eksik (Necâtî) (A.4011)
 198. Ne Necâtî ne güzeller ne selâm ne 'aleyk (Necâtî) (DE.22)
 199. Ne kızı verir ne dünürü küstürür (Aynî) (Ata.315)

³⁰ Ata.'da "mangal:âteş"

³¹ DEO.'da Vâsıf

³² DE.'de "kademi:kademin"

200. Nefsimde tecr bemle inan s ylerim sana (L -edrf) (DEO.3005)
201. Niyyetim  ok hele  ıksın Ramaz n(L -edrf) (DEO.3021, KE.190-1)
202. Noks na nazar eyleyen ahb b değildir (Haşmet) (DEO.3023, KE.190-3)
203. O yalan bu yalan filii yuttu bir yılan (Hay li Beg) (A.4083, KE.190-11)
204. Olmaya devlet cih nda bir nefes sıhh t gibi (Muhibbi) (DEO.3056, Ata.9, KE.192-11)
205. Olmaz bir  sum n iki h rşide cilve-g h (L -edrf) (A.4122)
206. Olmaz cih nda kimse 'aziz olmadan zelil (N bi) (A.4123)
207. Olmaz olmaz deme olmaz olmaz (L -edrf) (A.4124, DEO.3057, KE.192-14)
208. Orasın s k -i g l- ehrenin ibr mii bilir (N bi) (DEO.3069, DE.8, KE.192-40)
209.  ldtiren zir  kişiyi gayret-i ikr r dır (Bagd tl  R hi) (A.4201)
210.  mr bin yıl dahi olsa yine bir g n gibidir (Mir  rif) (A.4228)
211. P diş h konmaz sar ya h ne ma'm r olmadan (L -edrf) (DEO.3154, KE.197-8)
212. Pen e-i şeh-b zdan  z dedir murg-ı kafes ('Uşşakz de) (A.4307)
213. Periş n h t r n h lin periş n olmayan bilmez (Seh bi) (A.4312)
214. Pertev-i mihr yere d şe de p -m l olmaz (R şid) (A.4314)
215. R zg r n  n ne d şmeyen  dem yorulur (L -edrf) (DEO.3230)
216. Saltanat dedikleri ancak cih n gavgasıdır (Muhibbi) (DEO.3275, KE.203-22)
217. Sana Őeft li gerekse bana c n m kayısı (Neyli) (A.4448)
218. Sen efendi ben efendi atı kim tımar eder (L -edrf) (A.4510)
219. Servet efz yiş bulunca ağniy  hissetlenir (R gib Paş ) (A.4545)
220. Sevdiklerinde bulsun efendi eden bana (Nec ti) (A.4550)
221. S r- b eder mi teşne-i mecr hu hi  ser b (Yak ni) (A.4603)
222. Sorsalar mađd runu gadd r kendin g sterir (R gib Paş ) (A.4627)
223. S nd rme  z elinle yandırdığın  er ęi (Fuz li) (A.4633)
224. S ylemez s ylemez amm  d r-i mekn n s yler (Em ni) (A.4637, KE.211-17)
225. S yleyenden dinleyen  rif gerek (L -edrf) (DEO.3376, KE.211-23)
226. S zd rt r s hibini zinde kılan r ha bedel (Hay li Beg) (A.4656)
227. Su uyur d şman uyur haste-i hicr n uyumaz (Şeyh Galib) (Ata.181)
228. Su luyu 'adetd rt r kim astırırlar k fire (Nec ti) (A.4702)
229. S k t etmek gibi n d na ' lemdede cev b olmaz (L -edrf) (A.4732, DEO.3406, Ata.161, KE.216)³³
230. S k tun merd-i d n  hasmını ilz m i in saklar (R şid) (Ata.162, KE.216-19)
231. Şebn neticesi elbetde r z-ı r şendir (Es'ad Muhlis Paş ) (A.4762)
232. Şec 'at 'arz ederken merd-i kıpti sirkatin s yler (R gib Paş ) (A.4763, DEO.3425, Ata.170, KE.218-24)
233. Şeyt n benim olsun dede sult n senin olsun (L -edrf) (DEO.3433, KE.219-23)
234. Şık şık eden na' cadır iş bitiren ak cadır (L -edrf) (A.4786, KE.219-39)
235. Şif sı olmayan b m ra sıhhattir hel k olmak (F mi) (DEO.3441, KE.219-40)
236. Şik yet nahs-ı t li'den meded b -devlet ahterden (Hasan Ziy 'i) (A.4787)
237. Şimdi değil efendi o da bir zam n imiş (Hal m Gir y) (A.4789)

³³ KE.'de Şeffi Dede

238. Şirvânî-i zerdûz-ı Acem başka kesimdir (Lâ-edrî) (DEO.3444, KE.219-47)
 239. Ta'n-ı a'dâ artuk olur firkat-i ahbâbdan (Necâtî) (A.4803)
 240. Tabîb olanlar elbetde ederler mübtelâdan hazz (Bâkî) (A.4811)
 241. Tabîbin olsa da kizbi marîzin sıhhatin söyler (Râgıb Paşa) (Ata.195)
 242. Takdîr-i Hudâ kuvvet-i bâzû ile dönmez (Lâ-edrî) (A.4825, DEO.3459, DE.10, KE.220-15)³⁴
 243. Takınma ol gültü k'anı el ellemiş ola (Hilâlî) (A.4828)
 244. Tâli'î yâr olanın yâr sarar yâresini (Lâ-edrî) (A.4836, DEO.3465, KE.22-5)
 245. Tâze şâhın yine kendine olur meyvesi bâr (Hâtemî) (A.4897)
 246. Tek şişte bulunsun da ko hınzır eti olsun (Surdî) (DEO.3514, KE.225-25)
 247. Tekdîr ile uslanmayanın hakkı kötüktir (Ziyâ Paşa) (DEO.3516, KE.226-1)
 248. Telh olan bâdeye sükkerle halâvet gelmez (Nâbî) (A.4915)
 249. Teveccüh eyler ikbâl âdeme idbârdan sonra (Fennî) (A.4939)
 250. Tezkîr-i lutf terk-i edebdir ekâbire (Nâbî) (A.4946)
 251. Tîz-refâtâr olanın pâyına dâmen dolaşır (Lâ-edrî) (DEO.3556, KE.227-40)
 252. Toy olmaz uça da çonkar demişler (Figânî) (EA.147)
 253. Tutulum cennet imiş âdem yok (Lâ-edrî) (DEO.3570, KE.228-35)
 254. Uğru gözüne 'ârif olan gece kül döker (Hasan Ziyâ'î) (A.5057)
 255. Unuturlar seni biçâre hemân ölmeyigör (Lâ-edrî) (A.5070, DEO.3610, KE.231-28)
 256. Uyûb-ı nâsı ifşâdan libâsın soymak ehvendir (Râgıb Paşa) (Ata.222)
 257. Uzaktan merhaba ey ayı kardeş (Lâ-edrî) (DEO.3626, KE.232-14)
 258. Vâ'izin nâr-ı cehennem dediği firkat imiş (Usûlî) (Ata.338)
 259. Varak-ı mihr ü vefâyı kim okut kim dinler (Lâ-edrî) (A.5141, DEO.3610, Ata.338, DE.22, KE.234-25)³⁵
 260. Verâ-yı perdede esrâr var zuhûr edecek (Lâ-edrî) (DEO.3670, KE.235-25)
 261. Visâl-i yâre nâ' il olmadan kaçmak eşekliktir (Behcet İbrâhîm Beğ) (A.5181)
 262. Yalnız Hallâc sanma her gönül Mansûrdur (Şeyhî Çelebî) (A.5253)
 263. Yâr küser ağyar güler etmek tahammüldür hüner (Lâ-edrî) (A.5283)
 264. Yâ-Rabb bu âferîn ne tüklenmez hazînedir (Nâbî) (A.5190)
 265. Yârsız kalır cihânda 'aybsız yâr isteyen (Muhibbî) (A.5308, DEO.3774, Ata.361, KE.240-15)³⁶
 266. Yaşadıkça kişide artar imiş 'akl ü ma'âş (Nev'î) (Ata.364)
 267. Yerde kalmaz çün bilirsin dûd-ı âhı kimsenin (Necâtî) (A.5394)
 268. Yerini bekleyen yeğdir demişler mâ-tekaddemden (Necâtî) (A.5409)
 269. Yırtıcı kuşların 'ömrü az olur (Levnî) (EA.134)
 270. Yüzün göstermesin Mevlâ kâtır-âbâd imiş bildik (Lâ-edrî) (DEO.3927, KE.248-32)
 271. Zâ'il olmaz sıyt-ı 'izzet kâse-i fâğfûrdan (Râgıb Paşa) (A.5589)
 272. Zâğlar âzâde vü bülbül giriftâr-ı kafes (Firâkî) (A.5582)

³⁴ KE.'de "kuvvet:kuvve"

³⁵ A.'da Nâbî

³⁶ DEO.'da Ahmed Paşa, Ata.'da "kalır:kalmış"

273. Zamâne her kimi kim yıktı ise ben harâb oldum (Kavsî) (A.5598)
274. Zarardır etse zahm-dâre merhamet cerrâh (Belîğ) (A.5606)
275. Zararsız görse 'âkıl hânesinde mârın incitmez (Es'ad Muhlis Paşa) (A.5607)
276. Ziyânın olmasın bir kişi lutfâ kâdir olmazsa (Belîğ) (A.5660)

Sonuç

Bu çalışmayı oluştururken en önemli atasözleri derleme kitaplarından Osmanlı dönemine ait "Armağan", "Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye", "Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye", "Manzume-i Durûb-ı Emsâl" ile günümüzde hazırlanan "Ontüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler", "Edebiyatımızda Atasözleri" adlı eserleri taradık. Bu eserler içinde birer atasözü olarak algılanıp atasözleri sıralamasına dahil edilen, günümüzde de mesel olarak kullanılan 276 mısra tespit ettik. Bu mısraların eserlere göre dağılımı şöyledir: Armağan (168), Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye (99), Ontüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler (76), Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye (64), Manzume-i Durûb-ı Emsâl (29), Edebiyatımızda Atasözleri (10).

Bu 276 mısradan 85'inin şairi bilinmemektedir. (Lâ-edrf) Diğer 191 mısra ise 87 şaire aittir. Bu şairler ve alınan örnek mısra sayıları şöyledir: Necâti (18), Râgıb Paşa (12), Hasan Ziyâ'î, Nâbî (11), Belîğ, Bâkî, Sâbî (8), Hayatî (7), Nev'î (5), Muhibbî, Bağdatlı Rûhî, Fuzûlî (4), Emrî, Cevrî, Râşid, Haşmet (3), Hâlim Girây, Nef'î, Figânî, Hudâyî, Ahmed Paşa, Neylî, Surûrî, E. Muhlis Paşa (2), Abdî, Âfitâbî, Ârifî, Atâyî, Aynî, Bedrî, Behâyî, Behçet İbrâhin Beğ, Celâl Beğ, Cinânî, Emânî, Fâizî, Fatîm, Fâmî, Fasîh Dede, Fâzıl, Fennî, Firâkî, Fitnat Hanım, Güvâhî, Hâletî, Hacı Ârif Beğ, Hâtemî, Hâşimî, Hevâyî, Hilâlî, İbn-i Kemâl, İzzet Molla, İzzet Ali Paşa, Kavsî, Kâmil Paşa, Lâmiî, Levnî, Mevcî, Mevlânâ, Mezâkî, Mîr Ârif, Misâlî, Nâilî, Necîb, Nedîm, Nesîmî, Neş'et, Râşid, Riyâzî, Sabâyî; Sâlikî, Sehâbî, Seyyid Vehbî, Sultan Veled, Şâmirzâde, Şeyh Gâlib, Şeyhî Çelebî, Şinâsî, Tâlibî, Uşşâkizâde, Usûlî, Veysî, Yakînî, Yüsrî, Zâtî, Zamîrî, Ziyâ Paşa (1).

Halk ve divan edebiyatı yüzyıllar boyunca etkileşim halinde olmuştur. Divan şairlerinin şiirlerinde atasözü ve deyimlere yer vermeleri bilinen bir özelliktir. Tespit ettiğimiz örnekler ise, şairlerin öğüt verici, kimi zaman mizahî özellikler taşıyan, eğitici nitelikteki ölümsüz mısralarıdır. Bu mısralar halk içinde rağbet görmüş ve günlük hayatta veciz sözler olarak kullanılmıştır. Böylece divanî şiiri halk kültürünü etkilemiş, halkın malı olan bu özlü ifadeler atasözü derleyicileri tarafından da mesel olarak kabul edilmiş ve kaynak kitaplarda atasözleri başlığı altında yer almıştır. Bu, aynı zamanda divan şiirinin halk ile ne kadar iç içe olduğunu da kanıttır.

ABSTRACT

Many verses used by public became proverbs by being stated repeatedly for many years. These verses became so common in public that even poets of most of them are not known now. 276 verses considered as proverbs in proverb anthologies prepared both in Ottoman period and today have been found in our study. Used as proverbs today 276 verses including advising meaningful phrases have been classified as to the poets and works in our study. In this way the effects of classical Ottoman poetry to public culture have been shown once more.